

THE JADIDS WHO SACRIFICED THEIR LIVES FOR THE PROGRESS OF THE NATION (THE EXAMPLE OF HAJI MUIN).

U.I.Abdullaeva

Senior Lecturer of TSPU.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10903023>

ARTICLE INFO

Received: 24th March 2024

Accepted: 30th March 2024

Online: 31th March 2024

KEYWORDS

Jadidism, Enlightenment, Jadid method school, Spirituality, Pedagogy, Concept, Innovation, New method, Social education, National awakening, Renaissance, Old school.

ABSTRACT

The study of the contribution of modern enlighteners to the development of pedagogical thought, their pedagogical views, their heritage and their image has always been the main goal of society. Known from history, the Jadids put forward in their views the ideas of public education and enlightenment, substantiating the need to reform the old school in order to rid the nation of ignorance, and laid the foundations of the Jadid method. This article discusses the views of the Jadid enlighteners on the above content.

МИЛЛАТНИНГ РАВНАҚИ УЧУН ЎЗ ЖОНИНИ ФИДО ҚИЛГАН ЖАДИДЛАР. (ҲОЖИ МУИН МИСОЛИДА)

Ў. И.Абдуллаева

ТДПУ катта ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10903023>

ARTICLE INFO

Received: 24th March 2024

Accepted: 30th March 2024

Online: 31th March 2024

KEYWORDS

Жадидчилик, маърифатпарварлик, усули жадид мактаби, маънавият, педагогика, тушунча, янгилик, янги усул, ижтимоий тарбия, жадид драматургияси, ислохот, педагогик меърос, усули савтия, товуш усули, ижтимоий иллат, истиқлол, қатафон.

ABSTRACT

Ушбу мақолада жадид маърифатпарвари Ҳожи Муиннинг педагогик фикрлар тараққиётига қўшган ҳиссаси, педагогик қарашлари, қолдирган меъроси ва ижтимоий тарбияга оид қарашлари ҳақида сўз боради. “Усули жадид” мактабларининг вужудга келиши билан анъанавий ўқитиш усулларини тубдан ислоҳ қилиш, таълим олиб боришнинг янги усулларини ишлаб чиқиш, дарслик ва қўлланмалар яратиш жадид педагогикасининг долзарб масалалари ҳақида батафсил сўз юритилади.

Ўзбекистон халқининг кўп асрлик бой тарихига назар ташлар эканмиз, унда тараққиёт чўққиларини забт этишнинг машаққатли босқичларини кўриш мумкин. Бу босқичларда давлатчилигимизнинг шаклланиши, жамиятда илму фан, санъат ва маданиятнинг юксалиши, буюк сиймоларнинг ўз ижодида эришган ютуқлари жаҳон тамаддунининг ривожига ҳисса қўшишдек ифтихорли жараёнлар гавдаланади. Халқимизнинг маънавий-илмий меросини ўрганиш ва унга муносиб баҳо бериш муҳим вазифалардан бирига айланди. Зеро, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов ўзининг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида кўйидагиларни алоҳида таъкидлаган эди: “Аждодларимиз тафаккури ва даҳоси билан яратилган энг қадимги тош ёзув ва битиклар, халқ оғзаки ижоди намуналаридан тортиб, бугунги кунда кутубхоналаримиз хазинасида сақланаётган минг-минглиб қўлёзмалар, уларда мужассамлашган тарих, адабиёт, санъат, сиёсат, ахлоқ, фалсафа, тиббиёт, математика, минералогия, кимё, астрономия, меъморлик, деҳқончилик ва бошқа соҳаларга оид қимматбаҳо асарлар бизнинг буюк маънавий бойлигимиздир. Бунчалик катта меросга эга бўлган халқ дунёда камдан-кам топилади”. Дарҳақиқат, илмий меросимиз мазмунини миллий ва умуминсоний кадриятлар билан бойитилган педагогик ғоялар ташкил этади. Чунки, умуминсоний тафаккур маҳсули бўлган билимларгина инсониятни янги тараққиёт босқичига етаклайди.

XIX асрнинг охири XX бошларида юртимиз Туркистонда ижтимоий тарбияга оид ўзига хос жараён кечди. Бу жараён жадид маърифатпарвар педагоглари томонидан ташкил қилиниб, у Европа ва Россияда кечаётган тажрибалар асосида изчил ва узвий равишда ривожлантирила борди. Бу ҳол педагогик фикр тараққиётида муҳим ўрин тутди. Шу сабабли: **биринчидан**, олимларимиз истиқлол даврида шаклланган миллий тарбияшунослигимизни жадид маърифатпарвар педагоглари билан қарашлари билан бойитиш фикрини маъқул топдилар; **иккинчидан**, давлат сиёсатида жадид маърифатпарварларининг ўз даврида ўйнаган роли эътироф этилди. Бу ишларда Биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг даъватлари асосий йўналтирувчи омил бўлиб хизмат қилди. Биринчи Президентимиз жадид маърифатпарвар педагоглари фаолиятига шундай баҳо беради: “XX аср бошидаги маърифатчилик ҳақида кўп гапирганмиз. Ўша ҳаракатнинг намоёндалари бойлик учун, шон-шухрат учун майдонга чиқишдими? Маҳмудхўжа Беҳбудий, Мунаввар Қори Фитрат, Таваллоларнинг мактаб очганига, халқни ўз ҳақ-ҳуқуқларини танишга даъват этганига биров маош тўлаганми?! Биров уларга ойлик берганми?! Албатта, йўқ! Улар ўт билан ўйнашаётганларини, истибдодга қарши курашаётганлари учун аёвсиз жазоланишларини олдиндан яхши билишган. Билатуриб, онгли равишда мана шу йўлдан борганлар. Чунки виждонлари, иймонлари шунга даъват этган”. Жадид педагоглари ёшлар тарбияси масаласига ҳаёт ёки мамот масаласи деб қараганлар. Шу маънода, XX аср боши билан охиридаги маърифий-маънавий ва ижтимоий-сиёсий ҳаётда ҳам ажиб бир ўхшашлик ва яқинликни туйиш мумкин. Жадидчилик ҳаракатининг тамал тоши усули жадид мактабларидир. Бу - жадидшунослар томонидан яқдил эътироф этилган фикр. Бу ҳаракатнинг асл мақсади миллатнинг ўзлигини танитиш, ижтимоий-сиёсий тузумни тубдан ислоҳ қилиш, Миллат, Ватан

истиқлоли эди. Маълумки, бундай буюк ўзгаришларни янги авлодгина амалга ошира олади деб ўйлашган. Жадид маърифатпарварларини ўрганишнинг яна муҳим жиҳати шундаки жадидлар олиб борган кураш охирига етмаган бўлса ҳам, миллий ҳукумат “Туркистон мухториятини” қуришга эришилди. Ҳали миллатнинг ўзлигини англаш, миллий уйғониш даражасининг илк ривожланиш босқичида бўлиб, бу даврда мустақиллик, истиқлол ҳақида минг хил ваъдалар берган большевиклар ҳукумати томонидан ўта қабих мунофиқона сиёсат олиб борилди. Туркистон мухториятини ҳали оёққа туриб улгурмасданоқ қонга ботирдилар. Шундай бўлса-да бу жадид мутафаккирларининг мустамлакадан мустақиллик сари қўйган биринчи дадил қадами бўлди.

Жадидчилик ҳаракати мураккаб ва зиддиятли воқеалар асносида юзага келди. Бу ҳаракат намояндалари ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларини ислоҳ этиш талаби билан майдонга чиқдилар. Улар энг аввало, халққа билим бериш, халқнинг “кўзини очиш”, унга ўзлигини англатиш кераклигини фаҳмладилар. Халққа замонавий талаблар асосида таълим бериш, қолоқликка, жаҳолатга қарши курашиш ва сўнгра миллий мустақиллик ғояларини илгари суриш уларнинг бош мақсадларидан бири эди. Уларнинг мана шундай янгиликка интиланликлари учун ҳам “жадидлар” деган ном олдилар. Жадидлар ўз олдига катта вазифа-Туркистон халқларини маърифатли, маданиятли, ҳар томонлама ривож топган жамият қуриш сари бошлаб бориш маъсулиятини юкледи. Шу боис улар халқ учун янги усулдаги мактаблар, қироатхона ва кутубхоналар, замонавий тушунчадаги театр ташкил қилдилар, мактаб-мадрасалардаги таълим-тарбия тизимини ислоҳ этишга киришдилар, халқ орасидаги номақбул урф-одатларни ва удумларни йўқотишга ҳаракат қилдилар, жаҳолат ва қолоқликка қарши ўт очдилар. Жадид маърифатпарварлари матбуотнинг мунтазам тарғиботи ва ташвиқотини тўла тушуниб етдилар: газета ва журналларни чиқаришга киришдилар. Ўз олдларига миллатни асрий қолоқлик домидан қутқариш, юқори даражада ривожланган халқлар даражасига кўтариш мақсадини энг тўғри йўл-маърифат йўли деб билдилар. Жадид педагоглари ибтидоий мактабларни “усули савтия” (товуш усули) асосида қайта тиклаш масаласини миллат миқдосига кўтардилар. Дастлабки алифболар, аниқ фанлар бўйича дарсликлар, ўқиш китобларини яратдилар. Ҳар қанча қаршиликларга қарамасдан замон талабларига жавоб бера оладиган ўқитувчи кадрлар масаласини ҳам майдонга олиб чиқдилар. Уларнинг бундай фаолияти кескин курашлар таъқиб ва тазйиқлар майдонида кечди. Жадидчилик яъни янгилик тарафдорлари маорифни тубдан ислоҳ этилишидан бошлаган бўлсаларда, уларнинг асл мақсади, усули жадид мактабларини очиш заминидан ҳамсиёсий масала бўлган истиқлол, миллатни мустақилликка зулимдан озод этиш, тараққий топган миллатлар қаторида кўриш ғояси ҳам ётарди. Шўролар ҳукуматига бу албатта маъқул эмас эди. Шунинг учун ҳам улар жадидларга қарши ҳам жисмонан ҳам маънан йўқ қилиш сиёсатини олиб борди ва қисман бунга эришди.

Усули жадид мактабларининг вужудга келиши билан анъанавий ўқитиш усулларини тубдан ислоҳ қилиш, таълим олиб боришнинг янги усулларини ишлаб чиқиш, дарслик ва қўлланмалар яратиш жадид педагогикасининг долзарб масаласига

айланди. Ўқитишда кўрғазмалик (Мунаввар Қори), ифодали ўқиш ва унинг турлари, уларда техник воситаларидан фойдаланиш, нутқ ўстириш усуллари, (Бехбудий, Фитрат) “Товуш-харф” методи орқали ўқитиш, ҳижжалаб ўргатиш, (Шакурий) ижтимоий тарбия, мактабгача таълим тизимини янги усулда олиб бориш, ислох қилиш (Ҳожи Муин) кабилар айнан жаҳид педагоглари томонидан ишлаб чиқилди.

Бу борада ўша давр қатағон қурбони бўлган Ҳожи Муиннинг педагогик қарашлари ҳақида тўхталиб ўтишни лозим топдик. Жаҳид маърифатпарвари Ҳожи Муин ўз даврининг етакчи намояндаларидан бири эди. Ҳожи Муин 1883-йил, 19-мартда Самарқанд шахрининг Рухобод мавзесида туғилган. Эски мактабда савод чиқарган. Мадрасада Саидахмад Васлийдан таълим олган. Ҳожи Муин бошқа жаҳид маърифатпарварлари қатори рус тилини, Европа маданиятини мустақил ўзлаштирган. 1901-йилдан ўқитувчилик фаолияти бошланади. 1903 йили ҳатто Самарқанднинг Хўжа Нисбатдор маҳалласида ўз ҳисобидан янги усулдаги мактаб очди. Ушбу мактаб учун 1908-йили “Раҳномаи савод” номли алифбо нашр эттирган. 1913-йилдан Бехбудийнинг “Самарқанд” газетасида ва “Ойна” журналида ишлай бошлайди. 1914-йили “Тарбият” номи билан ўз уйида хусусий “усули жаҳид” мактабини очган.

1903 йили у Маҳмудхўжа Бехбудий билан танишди ва умрининг охиригача унга муносиб шогирд бўлиб қолди. 1909 йилдан Абдурауф Фитрат билан дўстлашиб, ҳамкорлик қила бошлади. Ҳожи Муиннинг ижтимоий фаол ва етук педагог бўлиб етишида ана шу уч шахс - Васлий, Бехбудий ва Фитратларнинг таъсири катта бўлди.

Ҳожи Муин туркий, форс-тожик, араб ва рус тилларини мукамал билар эди. Бу ҳол унинг ижтимоий педагог сифатида вояга етишида муҳим рўл ўйнаган. У жаҳид маърифатпарварлари орасида ижтимоий тарбия тўғрисида энг кўп фикр юритган педагоглардан ҳисобланади. Унинг фикрича, миллатнинг бахти - ижтимоий муаммоларни ҳал этишдадир деган фикрни илгари суради. Бу ҳақда шундай ёзади: “Дунёда ўзининг ҳаётини ҳимоя қилмоқчи ва ўз маишатини (турмуш тарзини) таъмин этмоқчи бўлгон кишининг табиат қонунлари ва ҳаёт шароитлари қандай тадбирлар кўрарга ва қандай чоралар изларга тутунмоғи қанча лозим бўлса, сарбастона ва маъсудона бир суратда яшажакчи бўлгон бир миллатнинг ҳайъат мажмуаси ҳам ижтимоий ҳаётиндаги вазифаларни бажаришга боғлиқдир”. Демак, бу фикрдан шундай хулосалар келиб чиқади:

- алоҳида шахсни ижтимоий тарбиялаш билан миллатнинг (жамиятнинг) ижтимоий муаммоларини ҳал қилиш мумкин;
- шахсни ижтимоий тарбиялаш табиат қонунлари ва реал ижтимоий шароитларга асосан амалга оширилади;
- ижтимоий тарбия воситаси асосида шахс масъудона (бахтни) ҳаёт кечиришга йўналтирилади.

Бундай қараш XX аср I чорагида жамият учун муҳим аҳамиятга эга эди. Диққат қилинса, унда тарбиянинг дунёвийлик принципига амал қилиш илк режага қўйилмоқда.

Ҳожи Муин ижтимоий тарбияда дунёвийлик принципига асосланиш масаласига доир фикрида умрининг охиригача қолди. У ноҳақ равишда “халқ душмани” сифатида

қамоққа олинганида ҳам ўз фикридан қайтган эмас. Педагогнинг асарларини таҳлил қилиш шундай мулоҳазага олиб келади: ижтимоий тарбия жамият ривожини учун заруратдир ва у кенг кўламда олиб борилиши керак.

Ҳожи Муин эҳтиёж даражасидаги ижтимоий тарбияни йўлга қўйиш учун қуйидагиларга амал қилишни тавсия қилади:

1. **Оилани ислоҳ қилиш.** Бунда никоҳнинг ихтиёрийлиги ва қонунийлигига қатъий риоя қилиш; тўй, никоҳ ва таъзия маросимларидаги исрофгарчиликларга чек қўйиш; оилада бола тарбиясига алоҳида эътибор бериш муҳимдир.

2. **Болалар боғчалари ташкил қилиш.** Бунда тараққийпарварлик мамлакатларда кузатилганидек, турар жойларнинг энг яхши масканларини болалар боғчаларига айлантириш ва уларда юксак даражадаги тарбияни йўлга қўйиш катта аҳамиятга эгадир.

3. **Таълим масканларини кенгайтириш.** Бунинг учун янги усулдаги мактабларни кўпайтириш, халқ дорилфунунлари очиш, қизлар мактаблари ташкил қилиш, турли касб-хунар ўргатувчи ўқув курслари ташкил этиш ва ўқитувчилар тайёрлашни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир.

4. **Матбуотни кучайтириш.** Бунда кундалик газета жариди (журнал) ва деворий варақаларни нашр этишга ва улар воситасида “халқнинг кўзини очиш”га эътибор бериш муҳимдир.

5. **Даврнинг илғор кишиларидан ибрат олиш.** Бу борада педагогимиз ўз даврининг машҳур кишилари Беҳбудий, Васлий, Шокир Мухторий кабиларни намуна сифатида тасвирлаб кўрсатади.

6. **Ижтимоий иллатларни ислоҳ қилиб бориш.** Бунда бойликка ўчлик, порахўрлик, танбаллик, ғофиллик, хиёнаткорлик, баҳиллик каби хулқий иллатларни бартараф қилишга эътибор бериш аҳамият касб этади. Маълум бўладигани, Ҳожи Муин ўз даврида бугунги кунимизга ҳамоҳанг бўлган қарашларни илгари сурганди. Шу тариқа у ўз даврида кенг кўламда ижтимоий тарбиянинг йўлга қўйилишини орзу қилганди. Шундай қилиб, Ҳожи Муин ижтимоий тарбия масаласида ўзига хос қарашга эга эди. Бу қараш бугун ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаганлиги билан диққатни тортади. Негаки унинг мақсади одамларни “ижтимоий хасталиклардан халос этиш” эди.

Шу ўринда Ҳожи Муин Наҳиф (Ожиз) ва Меҳрий тахаллуслари билан шеърлар ёзгани, араб, форс, турк, озарбайжон ва рус тилларини ҳам мукамал билишлиги ўлароқ адабий таржимонлик қилганлигини ҳам улуғлаган бўларди. Ҳожи Муин драматургияда ҳам самарали ижод қилиб, қатор саҳна асарларини ёзган. Саҳналаштирган драмалари орасида “Тўй”, “Эски мактаб, янги мактаб”, “Мазлума хотун” каби драмалари бутун Туркистон бўйлаб намоиш этилиб машҳур бўлади. Унинг ўзи ҳам театр саҳналарида роллар ижро этади ва миллатни қийнаб келган муаммоларни кўрқмасдан очиб ташлайди. Ҳожи Муин драматургик фаолиятида ўзига хос ўринга эга. Адиб драмаларида ижтимоий иллатлар ва муаммолар талқинига алоҳида эътибор берган. Бу борада у жаҳид сафдошлари билан ҳамфикр бўла олди, драматургия соҳасидаги сирларни Маҳмудхўжа Беҳбудий ва Абдурауф Фитратдан

ўрганди. У яратган драмалар жаҳид драматургияси ривожига ўзининг салмоқли ҳиссасини қўша олди.

Миллатнинг жонкуяр, истеъдодли, қўрқмас жаҳиди Ҳожи Муин ҳам совет империясининг қатағон “тегирмони”дан қутулиб қололмади. Совет тузумига қарши чиққанлик ва унга қарши тарғибот олиб борганлик айби билан сургун қилинди ва ўта оғир шароитда тутқунликда сақлангани учун касалликка чалинади ва 59 ёшида қамоқнинг совуқ, нам камерасида вафот этади.

Бугунги кунда тарихимизни тўғри ўрганиш мақсади билан майдонга чиқар эканмиз, албатта жаҳид боболаримизнинг қолдирган меъросини янада чуқурроқ ўрганишимиз лозимлигини англаб етдик.

Педагогика тарихи фанида қатор жаҳидчи олимларни педагогикага қўшган ҳиссасини янада тўлиқроқ ўрганиш мумкин. Уларнинг яратган мактаблари, қолдирган мероси педагогик фикр тараққиётида катта аҳамият касб этиши юқорида келтирилган фикрларимизнинг далилидир.

References:

1. И.А.Каримов. Юксак маънавият-енгилмас куч.-Т. -2008.
2. У. Долимов.Миллий уйғониш педагогикаси.-Т.-2014.
3. К.Ҳошимов.С.Нишонова ва бошқалар.Педагогика тарихи. -1996.
4. Г.Қаршиева. Ҳожи Муин Шукрулло драматургияси.- монография 2010
5. Ҳожи Муин. Танланган асарлар.- Т-2005.
6. Қосимов Б, Долимов У. Маърифат дарғалари.-Т-1980
7. Ризаев Ш. “Жаҳид драмаси”-Тошкент.Шарқ, 1997
8. Қосимов Б.”Миллий уйғониш”-Т: Маънавият, 2002
9. Ҳасанбоев Ж. ва бошқалар. Педагогикадан изоҳли луғат. –Т.: “Фан”, 2008.
10. Ҳошимов К., Нишонова С. Педагогика тарихи. – Тошкент: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2005.
11. Беҳбудий М. Танланган асарлар.- Т: Маънавият, 2009.
12. Маҳмудов.Ғ. Жаҳид адабиётида миллий истиқлол мавзуси,- Тошкент: Ўзбекистон,1999